

התורה

יהדות מתוך הזדהות

פרשיות עקב | גיליון מס 9 | מנחם-אב תשפ"ג

כל התורה סיפור אחד:

כל התורה עניין אחד

(תוספתא סנהדרין פ"ז ה"ה)

מבט כללי על פרשיות השבוע והשתלבותם כחלק מהסיפור הגדול של התורה

עקב

להתקדם לשלב הבא, אולם הפרשה מבארת בהרחבה שעם כל זאת אין הם באים אל הארץ בגלל שכבר השיגו את מעלתם ושלימותם שהרי הקציפו את ה' כל העת, אלא מאהבת ה' והשבועה לאבות הם באים אל הארץ.

ועל דרך שביארנו בפרשת ואתחנן שהיא באה בשלשה חלקים, אף פרשת עקב מחולקת בחלוקה זו עצמה כלומר שיש כאן מבנה שאחר שנתבארו שלשת העמודים ביסודות המחויבות, באים כנגד זה שלשה עמודים בנתינת הארץ. תחילה זרימת טובה וברכה כללית: 'החסד', ו'השבועה' אשר נשבע לאבותיך, 'ואהבך', שעניינם שגשוג בארץ בעקבות שמיעה בקול ה'. ולאחר מכן 'מתנת הארץ הטובה', ולאחר מכן 'הביאה לארץ ה'.

במבט ראשוני דומה לרבים שחלוקת הפרשיות בין ואתחנן ועקב, אינה מתאימה לתוכן, וכל ההתחלה של פרשת עקב נראית שהיא מקושרת לתוכן של סוף פרשת ואתחנן. אך כאשר נביט נכוחה למבנה פרשת עקב נוכל להבחין שאכן יש כאן תוכן מיוחד בו מתחילה פרשה זו,

לשם כך נשוב אל ההגדרה הכללית שהענקנו לספר דברים, שיש בו מהלך שבני ישראל מעצמם בונים את אישיותם מכין אותם למצב של 'כי ירחק ממך המקום', מכאן ואילך כל אחד ואחד בונה את אישיותו אפילו כשאינו עם המקדש, יש כאן ביטוי מחודש: 'בנים אתם לה' אלוקיכם', כלומר שעד כה המצוות מתחייבות מכח הציווי, כאן כבר ישנה הזדהות עצמית עם המצוות, החמלה נובעת בעצמם כתוצאה ממצב האחוה.

מסר זה עובר לעם ישראל בשלבים, בפרשת ואתחנן עוסק ביסודות ההכרה והאמונה, מעמד הר סיני, אתה הראת לדעת, ופרשת 'שמע ישראל'.

פרשת עקב מתקדמת שלב נוסף כאן כבר מדובר אודות מצבם בכניסתם לארץ ישראל, שעומדים עתה להיכנס לעומת ההליכה במדבר, והפרשה אכן פותחת במילת 'עקב' שהינה קישור לפרשה הקודמת, כלומר שלאור התקדמותם בשלבי פרשת ואתחנן עד הגעתם לסופה, אזי עקב זאת הם יזכו

ואלו מקבילים לשלשת הברכות בברכת המזון:

א. וזכרת את כל הדרך - המדבר - ברכת הזן

ב. נתינת הארץ - הארץ הטובה - ברכת הארץ

ג. פרשת 'כי הארץ' לא כארץ מצרים - 'ארץ ה' אשר עיני ה' בה' - והיה אם שמוע - ברכת ירושלים.

ויבינו במקרא

הערות ורעיונות בפרשיות השבוע

עקב

זו ברכת הזימון, על הארץ - זו ברכת הארץ, הטובה - זו בונה ירושלים, וכן הוא אומר ההר הטוב הזה והלבנון'.

אלא שבאותו עמוד למעלה אמרו: 'אמר רב נחמן משה תקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם מן, יהושע תקן להם ברכת

(ח, י) 'ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוקיך על הארץ הטובה אשר נתן לך.

בגמרא (ברכות מח, ב): 'תנו רבנן מנין לברכת המזון מן התורה, שנאמר ואכלת ושבעת וברכת - זו ברכת הזן, את ה' אלוקיך -

הארץ, כיון שנכנסו לארץ דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים, דוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ושלמה תקן על הבית הגדול והקדוש הטוב והמטיב ביבנה תקנוה כנגד הרוגי ביתר'.

והרשב"א שם מיישב את הקושי כיצד יתכן שלמדו את הברכות מן התורה, ולמרות זאת מבואר שתיקנו אותם רק בדורות מאוחרים.

וב'טור' (אורח חיים סימן קפח) כתב: 'ודוד ושלמה תקנוה דוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ושלמה תיקן על הבית הגדול וכו' ולא למימרא שלא ברכו אותם עד שבא דוד ושלמה דהא דריש להו כולהו מקרא אלא הם תקנו המטבע לפי מה שניתוספה טובה לישראל דודאי קודם הכיבוש ובנין הארץ לא אמרו כמו אחר הכיבוש והבנין כמו שאין אנו אומרים מטבע שטבעו דוד ושלמה שאנו מבקשים להחזיר המלכות ולבנות הבית והם היו מבקשים להמשיך שלות הארץ והמלכות והבית'.

ויש שתמהו על דברי הטור מהיכי תיתי שדוד ושלמה היו מבקשים להמשיך שלוות הארץ, ואולי היה אז נוסח הברכה דומה לברכת הארץ שהיא הודאה, וכשם שיהושע תיקן לתת הודאה על הארץ, ובימי דוד ושלמה נתנו הודאה על ירושלים ובית המקדש.

אולם נראה שכן נכון מצד תוכן הברכה, כי מהותה של הברכה השלישית היא שישינה לישראל מדריגה רמה של קירבת השכינה השוכנת בתוכם, ושייכותה לאכילת המזון היא שקירבת השכינה גם מביאה שפע מרובה ומשובח של מזון, ככתוב 'צידה ברכ אברך', וכתוב 'בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך', ועל כן תיקנו ברכה על ירושלים בקשר לאכילת המזון, כי המזון מגיע גם מצד מדריגה זו. ומעתה יובן שמדריגה זו היא תלויה ועומדת בכל עת במצב שמירת המצוות של עם ישראל, וכמו שמבואר בסוף הפרשה שלארץ ישראל יש מעלה של 'עיני ה' אלוך בך' שעל ידי זה יש שפע של גשמים, אולם היא הנותנת שאם לא יזכו יש פרשת והיה אם שמוע ש'פן יפתה לבבכם' ואז לא יהיה מטר.

וממילא מובן שלעולם לא שייך הבטחה במדריגה זו, ולכן לא תיקנו ברכה בדרך הודאה על ירושלים והמקדש, כי כל מה ששייך

הוא רק לבקש שימשיך המצב הטוב והנעלה.

ובהבנה זו ניתן ליישב תמיהה גדולה לגבי ברכת מעין שלש, שלמרות שהיא נחשבת כברכה מעין שלש הברכות, אזי הברכה הראשונה והשניה מוזכרים בה בקוצר רב, ועיקר תוכנה הוא ברכה שלישית, ונתוסף בה 'מזבחך', שאינו נזכר כלל בברכת המזון, וההסבר הוא שבכל אכילה ישנם שלשה מטרות: א. קיום וחיים, ב. שביעה, ג. תענוג. וכנגד אלו באים שלשת הברכות. ברכה ראשונה על המזון שנותן קיום לכל חי, ברכה שניה הוא על המזון שנותן לישראל והוא לשביעה כדכתיב ושבעת. ברכה שלישית כנגד התענוג שיש באכילה, שהרי למדו אותה מהכתוב הארץ 'הטובה' וכתוב ההר הטוב הזה והלבנון. כלומר שהמתיקות והטוב במזון נובע מבית המקדש, ואמרו משחרב בית המקדש ניטל טעם הפירות (סוטה מח:). וברכת מעין שלוש תיקנוה על אכילת מיני תרגימא ופירות שבעת המינים, ויין. שעיקרם לתענוג, ולכן אומרים בה 'לאכול מפריה ולשבוע מטובה', ומבואר מדוע האריכו בעניין בית המקדש יותר מאשר בברכת המזון עצמה. ועל מזבחך ועל היכלך, כי על אכילת השביעה מברך ברכת המזון, כיון שברכה זו שבאה בעיקר על אכילת תענוג, עיקר תוכנה מקביל לברכה שלישית.

*

(ח, י - יא) 'ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלוך על הארץ הטובה אשר נתן לך. השמר לך פן תשכח את ה' אלוך לבלתי שמור מצותיו ומשפטיו וחוקותיו אשר אנכי מצוך היום'.

כל הברכות שאנו חייבים בהם הן מדרבנן, [מלבד ברכת המזון וברכת התורה], אולם בגמרא למדו מקור [אסמכתא] לברכות מן התורה (ברכות מ, ב) 'אמר רב כל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה, ורבי יוחנן אמר כל ברכה שאין בה מלכות אינה ברכה, אמר אביי כוותיה דרב מסתברא דתניא 'לא עברתי ממצותיך ולא שכחתי' (דברים כו, ג), לא עברתי מלברכך, ולא שכחתי מלהזכיר שמך עליו, ואילו מלכות לא קתני ורבי יוחנן תני ולא שכחתי מלהזכיר שמך ומלכותך עליו'.

עיון תפילה

ביאורים בסידור התפילה

וזכר חסדי אבות

בכס מכל העמים כיום הזה'.

באור המלים 'זוכר חסדי אבות', יתכן לפרש אותם בשני אופנים יש מפרשים דהיינו שה' יתברך זוכר את החסדים והמצוות שעשו האבות לפניו, וכמו שמצינו שכת עמהם ברית לזכור את צדקתם לבניהם אחריהם. אמנם יש מפרשים שהכונה שה' זוכר את החסדים שעשה עם האבות, והיינו שעומד לפניו זכרון הרצון וההבטחה להיטיב עמהם, שגם זה נקרא 'חסד' כמו שכתוב: (דברים ז, יב) 'ושמר ה' אלוך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך'. וכן מצינו בפסוק: (תהלים צז) 'זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל'.

הראשונים גומל חסדים טובים - וקונה הכל', באים כהקדמה ל'וזכר חסדי אבות', כלומר שאף על פי שה' יתברך גומל חסדים טובים לכל העולם וכל העולם בשליטתו, עם כל זה יחד אלוקותו והשגחתו על האבות זרעם. ולמעשה זה תמצית המושג 'אלקי ישראל', שהוא מורכב משני החלקים יחדיו, שמצד אחד הוא בעל הכח האלקי, והיינו שהוא רב כח להיטיב והכל בשליטתו, ומצד שני עם כח אדיר זה הוא מעניק טובה והשגחה מיוחדת לעם ישראל.

וכענין הפסוק (דברים י, יד-טו) 'הן לה' אלוך השמים ושמי השמים הארץ וכל אשר בה. רק באבותיך חשק ה' לאהבה אותם ויבחר בזרעם אחריהם,

השבח 'וזכר חסדי אבות', וההמשך עד סוף הברכה, עוסק ביחס המיוחד שמעניק ה' יתברך לעם ישראל, יחס שהחל מאז האבות. וזה אופן שלישי של גילוי והופעת ה' בעולם, שניכר בפעולותיו יחס מיוחד לקרובים אליו, כמו שכתוב (ישעיה מה, טו) 'אכן אתה א-ל מסתתר א-להי ישראל מושיע' . [ובהתאם למה שנתבאר בדברינו הקודמים, יחס מיוחד זה מקביל לתאר 'נורא', אשר מתקיים על ידי אלו הנבראים הקרובים אליו אשר מתבוננים בנוראות מציאותו יתברך שאין לה חקר].

ובספר "המנהגות" [לרבינו אשר מלוניל], מבאר ששני השבחים

טבעי להיות יהודי

פרק ט - מלכות ה' - הגדרות ההשגחה הפרטית

שהטובה והרעה בעולם הזה באה כגמול להליכתו של אדם בעולם הזה בדרכי הצדיקים או להיפך, והשלמת הגמול תבוא בעולם הבא, ובלי אמונה זאת תפוג תורה, ואדם כזה חסרה לו עיקר צורת היהודי שלו ועמידתו ביראה מול קונו ואדונו.

וזה כל תוכן תפילותינו, שאנו מבקשים שינהג ה' עמנו בחיי היום יום לטובה. ואמנם עניין התפילה ושינוי ההנהגה בעקבותיו, הוא דבר שצריך ביאור רחב, שבעז"ה יבוא בהמשך. אולם הבסיס שהנהגת החיים של כל אדם בעולם, מודרכת ומכוונת בכל עת מן השמים, זה יסוד מוסד הקודם לרעיון התפילה.

וכל ספר תהילים מיוסד על רעיון הבטחון, שאנו נושאים עינינו אל ה' וסומכים עליו שישגיח על הצדיקים להצילם מפגעי הזמן, וינקם מהרשעים, ולא יאפשר להם לפגוע בצדיקים.

אלא שכל זה שייך רק לגבי בני אדם שלגביהם יש הנהגת שכר ועונש, אולם שאר הנבראים שלא שייך בהם שכר ועונש כיון שאין בהם דעת ובחירה, אין כל משמעות להשגחה תמידית עליהם.

ואכן כל הראשונים וכן ראשוני המקובלים כמו ה"רמ"ק ו"שומר אמונים הקדמון" כתבו שאין השגחה פרטית על בעלי חיים וצומח ודומם, כלומר שהרי השגחה פרטית משמעותה מגמה ביחס לכל נברא לדאוג לצרכיו באופן פרטי, וזה שייך רק לנבראים שיש בהם הנהגת שכר ועונש.

אמנם שומה בפי הציבור שדעת הבעש"ט ותלמידיו שיש השגחה פרטית גם על בעלי חיים וצומח ודומם, והנה אם הדבר נוגע ולו בעקיפין לצורך אדם מסוים, הרי זה מצד ההשגחה הפרטית עליו, ולכך מודים כולי עלמא, ורק באופן כשאינן הדבר נוגע כלל לבני אדם, בזה אמרו הראשונים שאין השגחה פרטית.

ודבר זה האם נחלק בו הבעש"ט יבואר במאמרינו הבאים.

ביארנו שעלינו להבחין בין הפעולות הקבועות שכבר נמסרו לסדרי הטבע, לבין הפעולות הבלתי קבועות שהקב"ה מחליט בהם בכל שעה, ובהם עצמם הבדלנו בין פעולה בלתי קבועה שאין בה מטרה עצמית, לבין פעולה בלתי קבועה שיש בה מטרה עצמית. שזה שייך רק בעניינים שיש להם שייכות לאדם, כגון שכיון שנגזר על פלוני שהנחש יכישנו בחטאו, על כן נסתבב שהרוח תסיט את האבן ממסלולו של הנחש בדרכו אליו. אבל כשאינן לזה שייכות לאדם אי פעם, לכאורה אין שייך בזה מטרה עצמית.

הנה כי כן נתבארו בזה ארבע דרגות של הנהגת ה' בעולם.

א. חידוש המציאות וידיעה - שזה יש לכו"ע באופן פרטי בכל העניינים.

ב. פעולה קבועה - כגון תנועת השמש. וכן כלל חוקי הטבע.

ג. פעולה מחודשת אקראית - והם כל הפעולות הבלתי קבועות, כגון מזג האוויר ותנועת בעלי החיים וכדומה. כשאינן לכך משמעות ומטרה פרטית.

ד. פעולה מחודשת עם מטרה - והם כל הפעולות הבלתי קבועות שהקב"ה מסבב למטרה של שכר ועונש, או למטרה הכללית של הטבה עם הבריות. וזהו הנקרא "השגחה פרטית".

ואם כן, ישנה מעורבות תמידית ומתמשכת של הקב"ה בסדרי העולם, ואף שלמראית עין העולם כמנהגו נוהג, והכל מתנהג על פי סדרי הטבע, אולם ישנו מרחב מספיק דיו בתוך סדרי הטבע, בו הקב"ה מנהל את הנהגתו בעולם.

ואין צורך להרחיב בזה למאמינים, אולם למפקקים עלינו להודיע ולהעמיד שדבר זה הוא מיסודי ועיקרי אמונת ישראל, וכל רעיון 'שכר ועונש' מבוסס על מעורבות ה' בפרטי הנהגת העולם, וכל התורה הנביאים והכתובים מלאים מכך. ואף שאין שכר המצוות וכן החטאים משולם בעולם הזה, היינו שאין העולם הזה החולף מספיק לשלם בו את הגמול שהוא נצחי, אך בוודאי שאנו מאמינים

ידיעות מעניינות ומאמרי מחקר בהיסטוריה ותולדות ישראל מנהגים, ספרים, לשון, מדע וכדומה

התוס' אלא שהוא להיפך.

דהנה איתא בגמרא (כתובות סז): תנו רבנן די מחסורו, אתה מצווה עליו לפרנסו, ואי אתה מצווה עליו לעשרו, אשר יחסר לו אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו.

והדרשא הוא מייטור כפילות הלשון 'מחסורו אשר יחסר', אמנם חזינן עכ"פ שלשון חסרון נופל גם על דבר שאינו הכרחי, אלא הוא חסר לפי שעה, כפי מידת היות האדם מפונק.

ומעתה תתפרש הברכה בפשטות ובבהירות, ש'חסרון' עולה על הבלתי הכרחיים, ו'על כל מה שבראת להחיות', מוסב על הבכיות ההכרחיות לחיות וקיום הנפש.

ובאמת בברכה זו באים לברך רק על המינים שהם בגדר מותרות שלא נבראו לצורך חיות האדם, אלא האדם מתענג בהם לתוספת תענוג, כי כל המינים שמברכים עליהם בורא נפשות הם מינים שלא נבראו לשם חיות האדם. אבל עבור המינים שנועדו לחיות וקיום האדם יש ברכות קבועות ופרטיות, שעל הפת יש ברכת המזון מן התורה, ועל חמשת מיני דגן ויין ושבעת המינים גם כן תיקנו ברכת מעין שלש. ואכן שם הלשון הוא 'על המחיה' שהם המינים שנועדו להחיות בהם הנפשות.

וזה פירושו: 'בורא נפשות רבות וחסרון' כלומר שברא עבור הנפשות עוד הרבה מינים שיוכלו למלא חסרונם ותענוגותיהם די מחסורם אשר יחסר להם לפי תשוקת נפשם הצמאה לתענוגים אלו. ואחר כך מדגישים בברכה שכל אלו החסרונות נבראו נוסף 'על כל מה שברא' צרכים הכרחיים שהם ממש נצרכים - 'להחיות בהם נפש כל חי'. שהם עשויים לחיי נפש, ובזה יתפרש שפיר לשון 'על', שהוא במשמעות של 'נוסף' כמו 'על עולת התמיד'.

ועתה מבואר שפיר מה שנזכר בברכה שני הסוגים, כיון שזה גופא כל תוכן הברכה שמברכים שבח מיוחד על כך מה שברא הקב"ה גם דברים שאינם הכרחיים רק לתענוג בעלמא. כיון שזה סוג הדברים שמברכים עליהם בורא נפשות. ולשם הדגשת הדבר מציינים שזה חוץ ממה שנבראו הדברים ההכרחיים לחיות.

[ובמקו"א (מאמר סוגי הברכות השונות וגדריהם) כתבתי לבאר באופן נוסף לפי מה שביארתי שם, שברכת השבח נוסחם הוא 'בורא' וברכות הודאה שייך לומר 'על' וברכה זו אין עוד כמוה - שהיא הרכבה של שני סוגי הברכות, כי בתחילת הברכה מברכים כדרך שמברכים בכל הברכות, 'בורא נפשות רבות וחסרון', והיינו ברכת השבח. ועל זה מוסיפים שברכה זו נאמרת כהודאה: 'על כל מה שבראת להחיות בהם נפש כל חי'.

ברכת בורא נפשות

נוסח הברכה הוא 'בורא נפשות רבות וחסרון על כל מה שבראת] להחיות בהם נפש כל חי. ברוך חי העולמים'.

עיינן בתוס' ברכות לז. ד"ה בורא שפירשו - וחסרונם - כמו לחם ומים שאי אפשר בלא הם, ועל כל מה שברא להחיות בהם נפש כל חי, כלומר על כל מה שבעולם, שגם אם לא בראם יכולין העולם לחיות בלא הם שלא בראם כי אם לתענוג בעלמא, כמו תפוחים וכיוצא בהן.

כלומר שהברכה היא על שני סוגי הדברים, הן על הדברים שאי אפשר בלא הם, והן על שאר הדברים שנבראו רק לתענוג בעלמא. ופירוש זה קשה קצת, שלפי זה חסר וי"ו שהיה צריך לומר 'ועל כל מה שבראת'. (ואולי כן היה גירסת התוס'. ויל"ע).

עוד תמוה דלשון 'על' איך הוא בא לכאן, ובשלמא אם היה תחילת נוסח הברכה 'בא"י על שבראת נפשות רבות' היה מקום להוסיף עוד 'על', כמו 'על המחיה ועל הכלכלה', אבל כאן תחילת נוסח השבח הוא 'בורא נפשות רבות', ואיך עובר לפתע הנוסח ל'על', והיה צריך לומר 'וכל מה שבראת'.

עוד תמוה דלא אתי שפיר סיום נוסח הברכה 'להחיות בהם נפש כל חי', דבמה שאומר 'על כל מה שברא' כבר נתבאר כל סוגי הבריות שבעולם, ומה מוסיפים תיבות אלו. וברא"ש משמע ד'להחיות בהם נפש כל חי' היינו להתענג, וזה תמוה דמהיכי תיתי דלהחיות הוי להתענג.

והעיקר מה שקשה הוא עצם סידור הברכה, למה תיקנו אותה דווקא בחלוקה כזו. שמאחר שהברכה מתייחסת לשני הסוגים ואנו מודים ומברכים להשי"ת על שניהם, והיינו משום דס"ל שיש במיני ברכה זו שני הסוגים הללו, אם כן לשם מה מברכים כלל באופן כזה, ומחלקים אותם לשני סוגים, והיה לנו לברך בכללות על כל מה שברא. וכשם שלא קבעו נוסח לברך על המתוקים והמרים או על הלחים והיבשים.

עוד פירוש מציינו בפמ"ג (א"א סימן רז) שמפרש שה' ית' בורא נפשות רבות, וחסרון של הנפשות הללו מוטל 'על כל מה שבראת', ואלו שאר הבריות נבראו כדי 'להחיות בהם נפש כל חי', כלומר שמתפרנסין מהם. וזה נראה תמוה, לפרש כן בלשון הברכות בביאור דחוק, שהרי חכמים תיקנו כל הברכות בלשון צח וברור.

ועוד שלפי פירוש זה יש כאן כפילות, שכבר אמר תחילה שחסרון הנפשות מוטל על מה שברא, ולשם מה חוזר ומסיים שוב שנבראו אלו בכדי 'להחיות נפש כל חי'.

ולולי דמסתפינא, נראה דאכן פירושו בדומה לפירוש

"התחברות"
עלון לחידושי תורה בהלכה ומקרא ורעיונות
בהשקפה ובמחשבת היהדות

מאשר חנני ה' - יחיאל משה ורטהיימר
לקבלת העלון ולהערות: hitchbrut@gmail.com

ממפעלות
בית המדרש "טוב לבב"
לשמו ולזכרו וברוחו

של הגאון רבי לייב מינצברג זצ"ל
בעל "בן מלך".